

GRADUAL OPPOZITSIYANING NUTQIY TA'SIRCHANLIKNI YUZAGA CHIQARISHDAGI USLUBIY IMKONIYATLARI

Yusupova Nargis Ochilovna

Samarqand davlat chet tillar instituti stajyor-o'qituvchisi

nargisyusupova97@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada gradual oppozitsiyaning nutqiy ta'sirchanlikni yuzaga chiqarishdagi uslubiy imkoniyatlari tadqiq etiladi. Ishda gradual oppozitsiyaning nazariy mohiyati, semantik-stilistik xususiyatlari hamda badiiy va publitsistik nutqdagi funksional vazifalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida gradatsion birliklarning emotsional-ekspressivlikni kuchaytirish, obrazlilik yaratish va kommunikativ ta'sirni oshirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, gradual oppozitsiyaning ma'no intensivligini bosqichma-bosqich rivojlantirish orqali matnning estetik va pragmatik qiymatini oshirishi misollar asosida asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari gradual oppozitsiya nutqning ta'sirchanligini kuchaytiruvchi muhim stilistik vositalardan biri ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: gradual oppozitsiya, gradatsiya, nutqiy ta'sirchanlik.

Tilshunoslikda oppozitsiya hodisasi til birliklari o'rtasidagi differensial munosabatlarni aniqlashga xizmat qiluvchi fundamental nazariy tushunchalardan biri hisoblanadi. Oppozitsiyaning gradual turi esa biror belgining bosqichma-bosqich kuchayishi yoki susayishi asosida shakllanadigan munosabatlarni ifodalaydi. N.S. Trubetskoy fonologik oppozitsiyalarni tadqiq etar ekan, gradual oppozitsiyani *“bir belgining turli darajada namoyon bo'lishiga asoslangan differensial munosabat”* sifatida tavsiflaydi⁴⁴. Olimning ushbu qarashi keyinchalik semantika va stilistika sohalarida ham keng qo'llanila boshladi. Chunki ma'no intensivligining bosqichma-bosqich rivojlanishi nutqning nafaqat semantik aniqligini, balki uning uslubiy ta'sirchanligini ham kuchaytiradi. Gradual oppozitsiya ayniqsa badiiy matnda emotsional-ekspressiv bo'yoqdorlikni yuzaga chiqarishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi *“small – tiny – microscopic”* qatori hajmning oddiy kichiklikdan haddan tashqari minimal darajagacha rivojlanishini ko'rsatadi. Bunday gradatsion o'sish o'quvchi tasavvurida predmetning obrazli va ta'sirchan qabul qilinishini ta'minlaydi. Shu jihatdan gradual oppozitsiya oddiy leksik hodisa emas, balki kuchli stilistik mexanizm sifatida qaraladi.

Roman Yakobson poetik tilning funksional xususiyatlarini tahlil qilar ekan, til birliklarining gradatsion rivojlanishi poetik nutqning estetik ta'sirini

⁴⁴ Трубецкой Н.С. Основы фонологии. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 372 с.

kuchaytirishini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, poetik nutqda ma'no intensivligining asta-sekin oshib borishi tinglovchi yoki o'quvchining hissiy qabulini boshqaradi va matnning emotsional dinamikasini shakllantiradi. Ayniqsa badiiy adabiyotda gradual oppozitsiya dramatik kuchlanish hosil qilishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, Charlz Dikkensning badiiy tasvirlarida gradatsion oppozitsiyalar juda faol qo'llanadi:

“He was upset, furious, almost insane with anger.”

Mazkur misolda “upset – furious – insane with anger” birliklari hissiy holatning oddiy norozilikdan mutlaq psixologik keskinlik darajasigacha rivojlanishini ko'rsatmoqda. Birinchi birlik neytralroq emotsiyani anglatga, keyingi birliklar asta-sekin kuchliroq ruhiy zo'riqishni ifodalaydi. Yakobsonning poetik funktsiya haqidagi nazariyasiga ko'ra, bunday gradatsion rivojlanish matnning estetik ta'sirini oshiradi va o'quvchini emotsional jihatdan voqea ichiga jalb qiladi⁴⁵.

Sharl Balli stilistik vositalarning affektiv tabiatini tadqiq etar ekan, gradatsiyani nutq subyektivligini kuchaytiruvchi muhim vosita sifatida talqin qiladi. Olimning fikricha, inson hissiyoti til orqali ko'pincha gradatsion shaklda ifodalanadi, chunki real psixologik holatlar ham keskin emas, balki bosqichli rivojlanish asosida yuzaga keladi. Shu sababli gradual oppozitsiya tabiiy nutqning psixologik realizmini ta'minlaydi. Masalan:

“The weather became cold, freezing, absolutely unbearable.”

Bu yerda “cold – freezing – unbearable” birliklari orqali salbiy hissiy baholashning bosqichma-bosqich kuchayishi kuzatiladi. “Cold” oddiy fizik holatni anglatga, “freezing” kuchaytirilgan darajani bildiradi, “unbearable” esa subyektiv-emotsional kulminatsiyani ifodalaydi. Ballining affektiv stilistika nazariyasiga ko'ra, aynan shunday gradatsion konstruktsiyalar o'quvchida kuchli hissiy reaksiya uyg'otadi⁴⁶.

I.R. Galperin gradatsiyani sintaktik stilistikaning muhim vositalaridan biri sifatida baholab, uning matn kompozitsiyasidagi rolga alohida e'tibor qaratadi⁴⁷. Olimning fikricha, gradatsion oppozitsiyalar matn ichida semantik kuchlanish hosil qilib, voqealar rivojining dramatikligini oshiradi. Ayniqsa uch pog'onali gradatsion konstruktsiyalar ingliz badiiy uslubida juda faol qo'llanadi. Masalan:

“He whispered, then spoke loudly, and finally screamed in despair.”

Bu misolda “whispered – spoke loudly – screamed” birliklari tovush intensivligining asta-sekin kuchayishini ifodalamoqda. Birinchi fe'l past intensivlikni anglatga, oxirgi birlik maksimal ekspressiv holatni ifodalaydi. Galperinning stilistik nazariyasiga ko'ra, bunday konstruktsiyalar dramatik

⁴⁵ Jakobson R. Linguistics and Poetics // Style in Language. – Cambridge: MIT Press, 1960. – P. 350–377.

⁴⁶ Bally Ch. Traité de stylistique française. – Paris: Klincksieck, 1951. – 332 p.

⁴⁷ Galperin I.R. Stylistics. – Moscow: Higher School Publishing House, 1977. – 334 p.

kulminatsiyani yaratish orqali o'quvchi psixologiyasiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli gradual oppozitsiya faqat semantik emas, balki sintaktik-stilistik funktsiya ham bajaradi.

V.V. Vinogradov poetik nutq stilistikasini tadqiq etar ekan, gradatsiyani obrazlilikni hosil qiluvchi eng muhim poetik vositalardan biri sifatida baholaydi⁴⁸. Olimning ta'kidlashicha, she'riy matnda ma'no intensivligining ketma-ket oshib borishi ritmik-emotsional dinamika yaratadi va poetik ta'sirchanlikni kuchaytiradi. Masalan:

"I searched in silence, in whispers, in desperate cries."

Bu yerda *"silence – whispers – cries"* birliklari tovush intensivligining bosqichma-bosqich o'sishini ifodalaydi. Shu bilan birga, ichki ruhiy keskinlik ham parallel ravishda kuchayib boradi. Vinogradovning poetik stilistika haqidagi qarashlariga ko'ra, gradatsion oppozitsiya poetik matnda hissiy kulminatsiyani shakllantiradi hamda o'quvchining estetik qabulini kuchaytiradi.

O'zbek tilshunosligida ham gradual oppozitsiyaning uslubiy imkoniyatlari chuqur tadqiq etilgan. Sh. Safarov pragmalingsvistik vositalarni tahlil qilar ekan, ma'no gradatsiyasi kommunikativ ta'sirni kuchaytiruvchi asosiy pragmatik mexanizmlardan biri ekanligini ta'kidlaydi⁴⁹. Olimning fikricha, nutqda darajalanish asosidagi birliklardan foydalanish tinglovchi ongiga ta'sir qilishning samarali usuli hisoblanadi. Ayniqsa publitsistik va badiiy matnlarda gradual oppozitsiyalar muallifning baholovchi munosabatini kuchliroq ifodalashga xizmat qiladi. Masalan:

"U avval ranjidi, keyin jahli chiqdi, oxiri esa g'azabdan titrab ketdi."

Mazkur konstruksiyada hissiy holatning oddiy norozilikdan yuqori psixologik zo'riqish darajasigacha rivojlanishi kuzatiladi. *"Ranjidi"* birligi nisbatan neytral emotsiyani bildirsa, *"jahli chiqdi"* kuchliroq hissiy reaksiya hisoblanadi, *"g'azabdan titrab ketdi"* esa maksimal emotsional intensivlikni ifodalaydi. Safarovning pragmalingsvistik qarashlariga ko'ra, bunday gradatsion rivojlanish kommunikativ ta'sirchanlikni sezilarli ravishda oshiradi.

M. Yo'ldoshev badiiy matn lingvopoetikasini tadqiq etar ekan, gradatsiyani obrazli tafakkurning muhim ifoda vositasi sifatida izohlaydi⁵⁰. Olimning fikricha, gradual oppozitsiyalar badiiy matnda personaj ruhiyati va muallif munosabatini ochishda alohida ahamiyatga ega. Masalan, o'zbek nasrida:

"Ko'chalar huvillagan, jimjit, hatto qo'rqinchli edi."

Bu misolda *"huvillagan – jimjit – qo'rqinchli"* birliklari makon tasvirining oddiy sokinlikdan psixologik xavotir darajasigacha rivojlanishini

⁴⁸ Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Наука, 1963. – 255 с.

⁴⁹ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 300 б.

⁵⁰ Йўлдошев М. Бадий матннинг лингвопоетик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2009. – 286 б.

ko'rsatadi. Natijada matnda emotsional fon yuzaga keladi va o'quvchi voqeani kuchliroq his qiladi. Lingvopoetik nuqtai nazardan bunday gradatsion oppozitsiyalar badiiy tasvirning estetik qimmatini oshiradi.

Gradual oppozitsiya publitsistik uslubda ham muhim ta'sirchanlik vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Publitsistik matnda muallif auditoriyaga emotsional ta'sir o'tkazish uchun gradatsion birliklardan faol foydalanadi. Masalan:

"Bu oddiy muammo emas, jiddiy xavf, balki milliy fojiaadir."

Bu yerda *"muammo – xavf – fojia"* birliklari salbiy baholashning kuchayib borishini ifodalab, auditoriyada kuchli psixologik reaksiya uyg'otadi. Bunday gradatsion rivojlanish publitsistik nutqning persuasive, ya'ni ishontirish funksiyasini kuchaytiradi.

Shunday qilib, gradual oppozitsiya nutqiy ta'sirchanlikni yuzaga chiqaruvchi eng muhim stilistik vositalardan biri hisoblanadi. U ma'no intensivligini bosqichma-bosqich oshirish orqali emotsional-ekspressivlikni kuchaytiradi, obrazlilik hosil qiladi va kommunikativ ta'sirni samaraliroq qiladi. Ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida olib borilgan tahlillar gradual oppozitsiyaning badiiy, poetik, publitsistik va pragmatik nutqda keng funksional imkoniyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa gradatsion oppozitsiyalar inson hissiyotining tabiiy dinamikasini ifodalashda yuqori uslubiy samaradorlikka ega bo'lib, matnning estetik va pragmatik qiymatini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bally Ch. *Traité de stylistique française*. – Paris: Klincksieck, 1951. – 332 p.
2. Galperin I.R. *Stylistics*. – Moscow: Higher School Publishing House, 1977. – 334 p.
3. Jakobson R. *Linguistics and Poetics // Style in Language*. – Cambridge: MIT Press, 1960. – P. 350–377.
4. Виноградов В.В. *Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика*. – М.: Наука, 1963. – 255 с.
5. Йўлдошев М. *Бадий матнинг лингвопоетик тадқиқи*. – Тошкент: Фан, 2009. – 286 б.
6. Сафаров Ш. *Прагмалингвистика*. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – 300 б.
7. Трубецкой Н.С. *Основы фонологии*. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 372 с.